

Devlet Eliyle Yurtdışına Çevre Göçü Örneği: İşçi Göçü Dönemi Uygulanan Afet Kotası

*

A Case of State-led International Environmental Migration:
Disaster Quota in the Decade of Labour Migration

Damla B. Aksel

Öz

1961 yılında Federal Almanya'yla yapılan ikili işgücü anlaşması sonrası başlayan Türkiye'den yurtdışına işçi göçü serüveni, ülkedeki pek çok dengenin değişmesinde uzun yıllar etkili olmuş, pek çok araştırmamın konusu olarak literatürde yerini almıştır. Ancak işçi göçüne dair bugüne kadar ele alınmamış meselelerden birisi afet yaşamış bölgelerde yaşayan kişiler için ayrılmış olan yurtdışı işçi kotasıdır. 1965-1972 yılları arasında Türkiye'den yurtdışına işçi gönderimleri sırasında anonim işçi gönderimi içerisinde yüzde 15 oranında bir kota deprem, sel, toprak kayması gibi afetlerin ve baraj inşaatı gibi çevresel dönüşümlerin sonuçlarından etkilenen bölgelere ayrılmıştır. Bu çalışmada Türkiye'deki göç ve çevre literatürlerinde bugüne kadar oldukça sınırlı yer edinebilmiş devlet eliyle yurtdışına çevre göçü meselesi üzerinde durulmaktadır. Türkiye'den yurtdışına göçmen işçiler gönderilmesi döneminde uygulanan afet kotası sistemi Millet Meclisi tutanaklarına yansıyan tartışmalar üzerinden ele alınmaktadır. Karar alma süreçlerine dair inceleme, kota uygulamasının afetler sonrası meydana gelen maddi kayıpların giderilmesi gerekçesiyle hayata geçirildiğini ortaya koymaktadır. Dönemin yönetim mantığına uygun olan bu uygulama ile, yapısal meselelerin bireysel çabalarla giderilmesi hedeflenmiştir.

Anahtar kelimeler: çevre göçü, işçi göçü, çevresel bozulma, afet kotası

Abstract

The journey of labour migration from Turkey to abroad which has begun after the 1961 bilateral labour agreement with the Federal Germany, had significant impacts on the country for many years and has become an important topic for research. However, it is interesting to notice that in the wealth of literature on migration, a particular aspect has been relatively untapped: The labour migration quota for people residing in areas with history of disasters or environmental deterioration. In the period of 1965 to 1972, a quota of 15 percent was applied by the Turkish state to favor the populations of the regions affected by disasters earthquake, flood, landslide and environmental changes due to developmental projects during the anonymous worker transfer programs. This study focuses on the issue of state-led international environmental migration, which had received fairly limited space in the current migration and environment literatures in Turkey. It analyzes the disaster quota system through discussions reflected on the proceedings at the National Assembly. The investigation of the decision-making processes illustrates that the quota system has been implemented to overcome the financial damages that occurred after disasters. It has been aimed at resolving structural issues through individual efforts with this policy which shows accordance to the management mindset of the era.

Keywords: environmental migration, labour migration, environmental deterioration, disaster quota

Göç çalışmaları alanında son yıllarda dikkat çekmeye başlayan zorunlu çevre göçü, küresel ısınma ve çevresel bozulma tartışmalarının her geçen gün arttığı yirmi birinci yüzyılın yeni sorunlarından biri olarak görülmektedir (Myers, 2002). Ancak bu meseleyle ilgili uluslararası literatürde ve Türkiye literatüründe oldukça sınırlı sayıda çalışmaya rastlanmaktadır. Türkiye çerçevesinde bakıldığında bu durumun başlıca sebepleri arasında zorunlu çevre göçünün kavramsal tanımlanmasının henüz sağlanamamış olması ve farklı göç türleri içerisinde ele alınması bulunmaktadır. Bu durumun başlıca örneklerinden biri, Kadirbeyoğlu (2010)'nun da belirttiği gibi 1960'lardan itibaren Türkiye içerisinde gerçekleşen göçün önemli etkileyenlerinden olan çevresel değişimlerin, kalkınma ve modernleşme süreçlerinin doğal bir sonucu olarak görülmesi ve ayrı bir başlıkla ele alınmamış olmasıdır. Çevre ve iç göç ilişkisini ele alan çalışmalar son yıllarda sayısal olarak artmışsa da yine de çevre göçü üzerinden bir literatür oluşturmak açısından yetersiz kalmaktadır.

Bununla birlikte çevresel faktörler ve değişimler dolayısıyla Türkiye'den yurtdışına doğru göçe dair çok daha az veri bulunmaktadır. 1961 yılında Federal Almanya'yla yapılan ikili işgücü anlaşması sonrası başlayan Türkiye'den yurtdışına işçi göçü serüveni, ülkedeki pek çok dengenin değişmesinde uzun yıllar etkili olmuş, pek çok araştırmanın konusu olarak literatürde yerini almıştır. Ancak işçi göçüne dair bugüne kadar ele alınmamış meselelerden birisi afet yaşamış bölgelerde yaşayan kişiler için ayrılmış olan yurtdışı işçi kotasıdır. Abadan-Unat (1976; 2002)'ın çalışmalarında sınırlı olarak karşılaşılabilen bu bilgiye göre, 1965-1972 yılları arasında anonim işçi gönderimi sırasında yüzde 15 oranında bir kota deprem, sel, toprak kayması gibi afetlerin ve baraj inşaatı gibi çevresel dönüşümlerin sonuçlarından etkilenen bölgelere ayrılmıştır (Abadan-Unat, 2002: 124). Bu çalışmada Türkiye'deki göç ve çevre literatürlerinde bugüne kadar oldukça sınırlı yer edinebilmiş, devlet eliyle yurtdışına çevre göçü meselesi üzerinde durulmakta ve Türkiye'den yurtdışına göçmen işçiler gönderilmesi döneminde uygulanan afet kotası sistemi Millet Meclisi tutanaklarına yansıyan tartışmalar üzerinden ele alınmaktadır.

Zorunlu Çevre Göçü

Çevre göçüne dair uluslararası literatür, göç araştırmalarının başlıca ikilemlerinden biri olan zorunluluk ve istemli göç arasındaki ayrışma üzerinden yola çıkar. Yani, yaşam kalitesi ve estetik kaygıları gelir kaygılarının önüne koyan çevresel tercihleri nedeniyle ortaya çıkan göçler ile insanların evlerini ve yaşadıkları ortamları aniden veya kademeli olarak bırakmalarına neden olan sorunlar arasında ayrım yapılmaktadır (King, 2002: 100). Bu ayrım göç sürecinin belli bir zorunluluk sonucu olması veya olmamasını ortaya koyar. Örneğin yaşam biçimi ve emeklilik göçü diye ifade edilen göç biçimleri ilk modele örnek olarak gösterilmektedir. Çevresel nedenler dolayısıyla ortaya çıkan göç biçimi zorunlu göç kavramı bağlamında ele alınmaktadır.

Castles (2000: 271)'in da belirttiği gibi zorunlu göç kavramı literatürde sadece ülkelerinden özellikle siyasi nedenler dolayısıyla kaçmak zorunda kalan mülteci ve sığınmacıları içermez, aynı zamanda doğa afetleri veya kalkınma projeleri (yeni fabrikaların, yolların, barajların kurulması gibi) nedeniyle göç etmek zorunda kalmış kişileri de tanımlar. Bu durumla ilişkili olarak çevresel bozulma ve afetler sonucu ortaya çıkan göçün mültecilik kavramıyla bir arada kullanıldığı görülmektedir. Mültecilik ve sığınmacılık kavramlarının tanımlandığı 1951 Birleşmiş Milletler Cenevre Sözleşmesi'nde çevre göçü tanımlanmamıştır. Buna karşılık göçmen ve mültecilik kavramları üzerine ortaya koyulan çeşitli kavramlaştırmalar çevre göçünün tanımlanmasını tartışmaktadır (Jacobson 1988; Suhrke 1994; Burson 2010). Nitekim Myers (2002: 609)'ın ifade ettiği üzere hayatlarını yaşadıkları yerlerde çeşitli nedenler dolayısıyla sürdüremeyen ve topraklarını zoraki olarak başka bir ülkeye veya kendi ülkeleri içerisinde başka bir bölgeye gitmek üzere bırakan çok sayıda topluluk bulunmaktadır. Tahminlere göre 1995 yılında, çoğunluğu Sudan, Somali, Kenya gibi Afrika ülkeleri, Çin, Meksika ve Hindistan'da olmak üzere 25 milyon kişi çevresel nedenlerden dolayı göç etmiştir. Çevresel mülteci kavramını ele alan Jacobson (1988)'a göre çevresel nedenler dolayısıyla zorunlu olarak göç eden kişileri üç sınıf altında toplamak mümkündür:

(1) deprem veya çığ gibi yerel bozulmalar nedeniyle dönemsel olarak yer değiştiren kişiler, (2) yaşamları ve sağlıklarına zarar veren çevresel bozulmalar dolayısıyla yer değiştirenler ve (3) yaşam alanlarında sürekli

ve tahammül edilmez değişimler yaratan veya çölleşmeye yol açan toprak bozulması dolayısıyla yerinden olan kişiler.

Bu tanımlama doğal afetler ve insan eliyle yapılmış çevresel bozulmaları aynı çerçeve içerisinde bir araya getirmektedir.

Türkiye’de çevre ve göç arasındaki ilişkinin giderek daha fazla irde- lenmesine rağmen, bu alanda yapılan incelemeler oldukça sınırlıdır (Kadirbeyoğlu, 2010: 224). Geçmişte doğal afetler insanların hayatlarında ani kırılmalar yaratırken, 1992 Erzincan ve 1999 Marmara Depremleri’nde olduğu gibi pek çok insanın evlerini terk etmelerine yol açmıştır. Ayrıca Türkiye’deki kalkınma ve modernleşme hedefiyle gerçekleştirilen projeler 1960’lardan beri çevresel değişimlere yol açmaktadır. İçduygu ve Ünalın (1998)’ın çalışmasında da ortaya koyulduğu gibi son yarım yüzyılda ülke- deki kentsel nüfusun artışıdaki önemli bir faktör kırsaldan kente yönelik yaşanmış olan göçtür. Ancak Kadirbeyoğlu (2010)’nun da belirttiği gibi iç göç modernleşme süreciyle ilişkili olarak ele alınmış, gelişmenin doğal sonucu olarak görülen çevresel faktörlerin neden olduğu göçe fazla değ- nilmemiştir. Bu bağlamda ülkedeki çevresel sorunları Kadirbeyoğlu (2010: 225)’na göre beş kategoride ele almak mümkündür: (a) hızlı ve plansız kentleşme ve sanayileşme dolayısıyla su ve hava kirlenmesi; (b) yoğun tarımsal üretim ve ilaçların kullanımı nedeniyle su ve toprakta kirlenme; (c) erozyon; (d) toksik atıklar ve (e) deniz kirlenmesi.

Son yıllarda kalkınma programları sırasında meydana gelen değişiklik- ler nedeniyle ortaya çıkan göçe dair çalışmaların arttığı gözlemlenmekte- dir. Örneğin Akşit’in çalışması (1998) Güneydoğu Anadolu’daki GAP projesi sonucu ortaya çıkan değişimi ele almakta, GAP’ın bölgeden ülke- nin geri kalanına olan dönemsel ve sürekli göçleri yavaşlattığını ve bölge- deki iş imkanlarını arttırdığını iddia etmektedir. Ancak kalkınma projele- rine dair başka çalışmalar baraj inşaatları ve yer altı sularının tüketilmesi- nin sonucunda zorunlu ve ihtiyari göçlerin arttığını ortaya koymaktadır (Kadirbeyoğlu, 2009; Gökçe ve Parlak, 2005; Güler Parlak, 2007; Çağlar, 2003). Ayrıca devletin de bu tür çevresel dönüşümlerde göç sürecini etki- lediği görülmektedir. Atatürk Barajı’nın inşa edilmesi sırasında sular al- tında kalan ilçelerden ülke içindeki başka bölgelere göç konusunda çalışan Kadirbeyoğlu (2010) ve Güler Parlak (2007) yörede yaşayan kişilere iki seçenek sunulduğunu belirtmektedir: (a) kamulaştırma tazminatı alarak bireysel olarak yer değiştirme veya (b) devlet tarafından bölgenin yakınlı-

rındaki bir kentsel alana veya bölgenin uzağında bulunan kırsal bir alana yeniden yerleştirilme. Bu bölgelerde çevresel değişimlerin yanı sıra, yerel halkın göç süreçlerinde de devletin etkisinin olduğu görülmektedir.

Hem afetler hem de çeşitli kalkınma ve modernleşme programları sonucu ortaya çıkan çevresel değişimlerin yol açtığı göç hareketi sadece yurtdışında meydana gelmemiştir. Bu tip sorunların yaşandığı bölgelerde ikamet eden pek çok kişi özellikle 1960-1970 yılları arasında devlet desteğiyle yurtdışına yönelik işçi hareketi içerisinde yer edinmiştir. Bir sonraki bölümde bu dönemde uygulanan kota sistemi ele alınmaktadır.

İşçi Göçü Dönemi Uygulanan Afet Kotası

Türkiye'den yurtdışına işçi gönderilmesi ilk olarak 1961 yılında Federal Almanya ile yapılan ikili anlaşma sonucu başlamış ve takip eden yıllarda Hollanda, Belçika, Danimarka ve Avusturya (1964), Fransa (1965), İsveç (1967) ile olan anlaşmalarla çevresi genişletilmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişmiş Avrupa ülkelerinde ortaya çıkan işgücü ihtiyacına karşılık olarak geliştirilen bu programla, aynı zamanda Türkiye'de artan işsizlik ve döviz talebinin kapatılması hedeflenmiştir. Bu dönemde işçi göçü hem göçmen gönderen Türkiye için hem de alan ülkeler için geçici olarak görülmüştür: belli bir süre sonrası geri dönmesi beklenen göçmenlerin ülkeye hem ekonomik (göçmen dövizleri ve yurtdışından satın alınıp hibe edilen araçlar gibi) ve sosyal (bilgi ve know-how aktarımı gibi) sonuçları olması hedeflenmiştir. Ekonomik büyüme ve kalkınmayı artırma çerçevesinde desteklenen işçi göçü, göçmen dövizlerinin transferi ve işçilerin geri dönüşünü kolaylaştırması için, dönemin planlı ekonomi perspektifine uygun olarak Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) ve İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun (İİBK) merkezde olduğu bir idare tarafından düzenlenmektedir. Göçmen dövizleri ülkedeki döviz ihtiyacının karşılanması için başlıca araç olarak görülmekte (Sayarı, 1986) ve DPT'nin beş yıllık kalkınma planlarında işçi göçünün hedefleri ortaya koyulmaktadır.

Tablo 1. 1964-1972 Yılları Arasında Yurtdışında Bulunan Vasıflı ve Vasıfsız İşçiler

Yıllar	Vasıfsız	Vasıflı	Toplam
1964	41 748	24 428	66 176
1965	30 962	20 558	51 520
1966	25 492	8 918	34 410
1967	6 159	2 728	8 947
1968	31 118	12 086	43 204
1969	78 574	25 401	103 975
1970	94 565	35 010	129 575
1971	56 905	31 357	88 442
1972	56 846	28 743	85 229

Kaynak: T.C. Dışişleri Bakanlığı Ekonomik ve Sosyal İşler Genel Müdürlüğü, 1973.

Yurtdışına gönderilen işçi sayısı özellikle 1960'ların sonunda artış göstermiş, 1969 ve 1970 yıllarında yurtdışında bulunan Türkiye vatandaşı işçilerin sayısı sırasıyla 103,975 ve 129,575'i bulmuştur (Tablo 1). Avrupa'ya yönelik göç on yıldan fazla bir süre devam etmiş, 1973 yılındaki petrol krizi sonrası ortaya çıkan ekonomik durgunluk ile göç alan ülkelerin programları durdurması dolayısıyla sona ermiştir. Bu süreçten sonra, işçi göçünün başındaki kırsal kökenden gelen genç ve bekar erkek ve kadın göçmen profili değişmiş ve yerini zaman içerisinde aile birleşimlerine, aile oluşturmalarına ve diğer göç biçimlerine bırakmışsa da (Abadan-Unat, 2011) göç sona ermemiş ve Türkiye'den yurtdışına göç devam etmiştir. Ekonomik kaygıların ön plana çıktığı yurtdışına işçi gönderilmesi sürecinde toplumda yaşanacak olan uzun dönemli sosyo-ekonomik dönüşümler hesaba katılmamıştır.

1960'lardan itibaren yurtdışına işçi olarak göç etmenin başlıca iki yolu bulunmaktadır: (1) yurtdışındaki şirketler veya iş büroları tarafından kişinin ismine doğrudan yapılan başvurular sonucu olan göç ve (2) İİBK tarafından yönlendirilen "anonim işçi talepleri". Abadan-Unat (2002: 123)'a göre 1965 ile Ocak 1975 arasında dış ülkelere ismen çağrılı olarak giden işçiler, toplam işçilerin %33,8'ini (228.255 kişi) oluşturmaktaydı. İİBK'nın işçi gönderimindeki merkezi rolüne rağmen yurtdışındaki şirketler ve iş

büroları tarafından isme doğrudan yapılan başvurularda herhangi bir kısıtlama koyulmamıştı. Ancak “anonim işçi talepleri” için belli bölgelerden yapılan göçü teşvik edecek şekilde belli kıstaslar uygulanmış, yoğun talepler dolayısıyla yıllarca sıra beklemek durumunda kalan işçiler arasından bu kıstaslara uyan kişilere öncelik tanınması gündeme gelmiştir. İİBK kararlarına göre anonim işçi taleplerinin tahsisinde ülkenin az gelişmiş bölgelerindeki illerden gelen işçilere önce sekiz ay, daha sonra da iki yıllık öncelik tanınmış, 1967 yılına kadar köy kalkınma kooperatiflerine üye olanlara da %15 oranında bir kota ayrılmıştır. Çalışmamız açısından önemli olan karar ise anonim olarak yapılan işçi taleplerinde “deprem, sel, toprak kayması, doğal afetler ve tarım ürünlerinde ortaya çıkan hastalıklar nedeniyle zarara uğrayan ve yerel sosyo-ekonomik yapıları sarsılan afet bölgelerine” ayrılan %15 oranındaki kotadır (Abadan-Unat, 2002: 124). Yani bu dönemde devletin, çevresel bozulma ve felaketlere maruz kalan kişilerin yurtdışına göçünü teşvik ettiği görülmektedir.

Yurtdışına işçi olarak gitmek isteyenlere çevresel sebepler dolayısıyla ayrılan kotaya dair Türkiye’deki göç literatüründe bugüne kadar detaylı bir inceleme bulunmamaktadır. Buna karşılık Millet Meclisi tutanaklarında afet kotasıyla ilgili daha detaylı bilgiye ulaşmak mümkündür. 24 Ocak 1973 yılına dair meclis tutanaklarında Çalışma Bakanı Ali Rıza Uzuner, Maraş Milletvekili İbrahim Öztürk’ün doğal afetler nedeniyle yurtdışına gönderilen vatandaşlara dair soru önermesine verdiği yanıtta, kota sisteminin başladığı 1965 yılından 1972 yılı sonuna kadar 64.382 kişiye öncelik verildiğini belirtmektedir (Tablo 2). Gönderilen kişi sayısının kotada belirlenen sayının %23’ü oranında (14.551) olduğu görülmektedir. Öncelik tanınan başlıca beş şehir, öncelik miktarı sırasıyla Konya, Muş, Bingöl, Sakarya ve Afyonkarahisar’dır. Ancak yurtdışına gönderilen işçilerin sayısı, yabancı işverenlerin niteliksiz işçi isteme sayısına bağlı olması dolayısıyla tanınan öncelik miktarına göre farklılık gösterir. Dolayısıyla çevre göçü nedeniyle Türkiye’den yurtdışına işçi göndermiş olan iller sırasıyla Konya, Afyonkarahisar, Sakarya, Burdur ve Bolu olarak ön plana çıkmaktadır (Millet Meclisi, 1973). Ayrıca belirlenen yerel kotalar içinde en çok faydalanma oranının Keban Barajı yapımı sebebiyle Elazığ, Tunceli ve Erzincan’da, Afyonkarahisar ve Burdur’da olduğu görülmektedir. Çalışma Bakanı Uzuner’in verdiği rakamlar, çevre göçüyle ilgili genel durumu

ortaya koymaktadır; ancak önceki yıllara dair meclis tutanaklarında verilen sayısal bilgilerle farklılıklar görüldüğünün altı çizilmelidir.

Tablo 2. 1965-1972 Yılları Arasında Uygulanan Afet Kotası

İli	Tanınan Öncelik Miktarı	Sevk Edilenlerin Miktarı	Sevk Edilenlerin Oranı
Konya	9 351	3 882	%41,5
Muş	5 221	923	%17,7
Bingöl	3 476	856	%24,6
Sakarya	3 180	1 284	%40,4
Afyonkarahisar	3 085	1 589	%51,5
Trabzon	2 997	658	%22,0
Isparta	2 961	977	%33,0
Burdur	2 546	1 274	%50,0
Kütahya	2 500	-	-
Bolu	2 349	1026	%43,7
Kars	2 000	27	%1,4
Mardin	2 000	59	%3,0
Yozgat	1 639	69	%4,2
Diyarbakır	1 500	6	%0,4
Gaziantep	1 500	9	%0,6
Maraş	1 500	19	%1,3
Balıkesir	1 224	486	%39,7
Ağrı	1 000	14	%1,4
Kastamonu	1 000	7	%0,7
Malatya	1 000	31	%3,1
Manisa	1 000	148	%14,8
Niğde	1 000	94	%9,4
Urfa	1 000	31	%3,1
Keban Barajı sebebiyle Elazığ-Tunceli-Erzincan'a tanınan öncelik	604	455	%75,3
Diğer	4 999	554	%11,1
TOPLAM	64 382	14 551	%22,6

Kaynak: Millet Meclisi, 1973.

Doğal afetler yaşanan bölgelerdeki halklara yurtdışı işçi gönderimi sistemi içerisinde yer ayrılmasının arka planında maddi kayıpların giderilmesi düşüncesi yattığı görülmektedir. 1966'daki Erzurum depremi sonrasında mecliste söz alan Erzurum Milletvekili Giyasettin Karaca yurtdışı işçi gönderimi sırasında uygulanacak kolaylaştırmayla, 1959 ve 1966 yıllarındaki depremler yüzünden bölgede sekteye uğrayan ekonomik ha-

yatın düzenlenmesinin hedeflendiğini belirtmektedir. Karaca depremler sonrasında halkın “son derece mağdur” olması ve “her türlü iş sahalarından mahrum kalması” dolayısıyla, depremin etkilediği Hınıs ve köylerine yönelik böyle bir kararın alınması gerektiğini belirtmektedir. Karaca’ya göre bu uygulama sayesinde bölgenin “iktisaden güçlendirilmesi” sağlanacak ve etkilenen vatandaşların “işyerleri bulup çalışabilmelerinin temin” edilmesi mümkün olacaktır (Millet Meclisi, 1966: 684). Ocak 1968’de ise Sakarya Milletvekili Hayrettin Uysal Sakarya’da 1965 yılında meydana gelen sel sonrası kararı alınan yurtdışına gitme hakkının “bir ölçüde maddi zararları karşılamak üzere” düzenlenmiş olduğunu ancak üç sene içerisinde sadece 250 işçinin bu şekilde gönderilmiş olduğunu ortaya koymuştur. Uysal, 1967 yılında yine Sakarya’da meydana gelen deprem sonrasında aynı şekilde yurtdışı kontenjanı ayrılması gerektiğini açıklamaktadır: “Böyle bir hak tanınırsa depremden zarar görmüş halkın ıstırabı dindirilmiş, yaralarının sarılmasında maddi yönden bir imkan tanınmış olur. Maddi kayıpları az çok giderme imkanı sağlanmış bulunur” (Millet Meclisi, 1968: 167).

Afet kotasının belirlenmesinde deprem, su baskınları ve baraj inşaatları dolayısıyla çevre tahribatı gibi farklı çevresel nedenlerin ön plana çıktığı görülmektedir. 1965 yılında başlayan uygulamadan öncelikle faydalanan şehirler arasında, o yıl yaşanan su baskını, sel ve taşkınlardan etkilenen Sakarya bulunmaktadır (Millet Meclisi, 1970: 710). Takip eden dönemde deprem nedeniyle kota ayrıldığı görülmektedir. Ağustos 1966’da Hınıs (Erzurum) ve Varto’da (Muş) meydana gelen ve yaklaşık 2400 kişinin öldüğü, yirmi binden fazla binanın hasarlı hale geldiği 6,9 büyüklüğündeki deprem dolayısıyla yurtdışı kotası ayrılmıştır¹. Erzurum Milletvekili Nihat Diler tarafından dönemin Çalışma Bakanı Ali Naili Erdem’e Aralık 1966’da Erzurum Hınıs’taki deprem sonrasında kota dolayısıyla kaç kişinin yurtdışına sevk edileceği sorusu yöneltilmiştir. Çalışma Bakanı Erdem, “tabii afetlere maruz kalan vilayet, kasaba ve köylerin halkından dış memleketlere işçi olarak gitmek isteyenlere öncelik ve ivedilik hakkı tanındığını” belirterek, Hınıs ilçesinden zarar gören kişiler arasından 1.076 kişinin kontenjana dahil edildiğini açıklamıştır (Millet Meclisi 1966b: 451). Muş’un

¹ Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi. (2014). Türkiye’de 1900-2004 Yılları Arasında Can Kaybı ve Hasara Neden Olmuş Önemli Depremler. 23 Temmuz 2014 tarihinde <http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/Depremler/tLarge1.htm> adresinden erişildi.

Varto ilçesinde de hissedilen deprem nedeniyle 973 kişi kotaya eklenerek, İİBK Muş ve İstanbul Yurt Dışı Hizmetler Şubelerine yönlendirilmiştir (Millet Meclisi, 1966c: 340).

1969 yılında yaşanan fazla yağışlardan dolayı Akşehir gölü aynası genişlemiş, başta Konya'ya bağlı Tipi ve Afyon'a bağlı Taşköprü köyleri kısmen su altında kalmıştır. Su baskınından zarar gören ailelerin bir bölümü başka yerlere nakil edilmesi ve çeşitli yardımların (nakit yardımı, gıda yardımı gibi) yanı sıra afete uğrayan ailelerin yurtdışına işçi olarak gönderilmesi düzenlenmiştir. İmar ve İskan Bakanı Selahattin Böbüroğlu'nun, Haziran 1971 yılında Konya Milletvekili Vefa Tanır'ın sorusuna verdiği cevaba göre Konya'dan 2.639, Afyon'dan ise 1.241 kişi yurtdışına gönderilmiştir (Millet Meclisi, 1971: 87). 1970 yılında Kütahya bölgesinde olan deprem dolayısıyla da Ege Bölgesi'nde kota uygulandığı görülmektedir. Kütahya'daki 7,2 büyüklüğündeki depremde binden fazla kişi hayatını kaybederken, 19,291 evin hasara uğradığı bilinmektedir². Çalışma Bakanı Seyfi Öztürk'ün Manisa Milletvekili Hilmi Okçu'nun Kasım 1970 tarihli sorusuna verdiği yanıtı göre, Kütahya'ya toplamda 7.500, Uşak'a 800 ve Manisa (Demirci) bölgesine 450 kişilik kontenjan tanınmıştır. Bu bölgeler için tanınan kontenjanın tamamının yurtdışına yollanamadığı görülmektedir: Çalışma Bakanı Öztürk'e göre Manisa'ya tanınan 100 kişilik öncelikten sadece 86 kişinin gönderilmesi mümkün olmuş, kalan 14 kişi Alman İrtibat Bürosu tarafından "sıhhi nedenlerle" reddedilmiştir (Millet Meclisi, 1971).

Afet bölgeleri dışında kalkınma projelerinin gerçekleştirildiği bölgelerden de yurtdışına göç yaşanmıştır. Fırat Nehri üzerine yapılması planlanan yedi barajdan ilki olan Keban Barajı'nın 1965-1975 yıllarındaki inşaatı sırasında evleri ve arazileri göl sahası içinde kalan otuz binden fazla kişi on yıllık bir süre içerisinde başka bölgelere göç etmiştir. 1966 yılında Milliyet Gazetesi'ne "Türkiye'nin ilk ve en büyük göçü"³ olarak yansıyan bu göç hareketi sırasında Elazığ, Tunceli ve Erzincan'a 604 kişilik bir öncelik tanınmış, bu öncelikten 455 kişi faydalanmıştır. Kota uygulaması, 1960'lı

² Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi. (2014). Türkiye'de 1900-2004 Yılları Arasında Can Kaybı ve Hasara Neden Olmuş Önemli Depremler. 23 Temmuz 2014 tarihinde <http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/Depremler/tLarge1.htm> adresinden erişildi.

³ Ekmekçi, M. (1966, 15 Haziran). Keban Göçü Türkiye'nin İlk ve En Büyük Göçü Olacak. *Milliyet*. ss 1.

ve 1970'lı yıllarının popülist politikalarından nasibini almıştır. Abadan-Unat bu dönemde politikacıların kendi seçim bölgelerini "afet bölgesi" saydırmak için kulis faaliyetlerinde bulduklarından söz etmektedir (1976: 11). Buna karşılık afete maruz kalan pek çok kişinin geçen yıllara rağmen sırasını edinemediği ortaya çıkmaktadır. Abadan-Unat (1976: 11)'a göre 1972 yılında bu nedenden dolayı İİBK tarafından yıllık 85.000 kişilik bir kota oluşturulmuştur. Ancak mecliste bu kararın akabinde çıkartılan bir kanunla oluşturulan kota ortadan kaldırılmış ve afet bölgelerinde birikmiş müracaatlar hükümsüz kılınmıştır.

Afet kotasının ekonomik kayguların ön plana çıktığı yurtdışına işçi gönderimi sürecine uygun olarak afet yönetimini ötelemeye yönelik bir uygulama olduğu görülmektedir. İşçi göçü döneminde Türkiye'de var olan işsizlik ve döviz ihtiyacı gibi yapısal meselelerin vatandaşlar tarafından bireysel olarak yurtdışından ihraç edilecek ekonomik ve sosyal kaynaklarla giderilmesi hedeflenmiştir. Çevresel tahribatlar ve değişimler sonrası ortaya çıkan yapısal sorunların çözümünde de bireylere görev yüklenmiş, özellikle maddi kayıpların giderilmesi veya etkilerinin azaltılması için afete maruz kalan kişilerin yurtdışına işgücü göçü teşvik edilmiştir. Yıllarca işçi olarak yurtdışına gitmek için sıra beklediği ortamda, afet kotasıyla bir yandan ihtiyaç bölgelerindeki kişilere öncelik tanındığı izlenimi yaratılmışsa da çevresel sorunların yarattığı yıkımların karşılanması açısından dönemin yönetim mantığına uygun bir çözüm yaratıldığı ortaya çıkmaktadır.

Sonuç

Çevresel nedenlerden ötürü ortaya çıkan göç, uluslararası sözleşmelerde henüz tanınmamakla birlikte literatürde zorunlu göç biçimleri arasında yerini bulmaktadır. Çeşitli araştırmalar, dünya üzerinde pek çok bölgede iç ve dış göçün başlıca nedenleri arasında çevreye dair meselelerin yer aldığını ortaya koymaktadır. Türkiye'de de çevresel faktörlerin pek çok göç kararında itici bir rol oynadığı görülmektedir. Bu çalışmada Türkiye'de çevresel nedenlerin yarattığı göç hareketi ele alınmış, çevresel bozulma ve felaketler sonrasında devletin desteğiyle yurtdışına yönelik olan harekete dair literatüre yansımamış tanımlayıcı bilginin gün ışığına çıkarılması sağlanmıştır. 1965-1972 yılları arasındaki dönemde afet kotası ile

64 binden fazla kişiye yurtdışına işçi olarak gitme sürecinde öncelik tanındığı belirtilmiş, ancak bu öncelikten sadece 15 bin kişinin faydalanabilmiş olduğu ortaya koyulmuştur. Türkiye’den yurtdışına işçi göçü geçici kalmayarak, farklı göç ağları ile yeni göçmenlerin yurtdışına gidişini kolaylaştırmış, aile birleşimleri ve aile oluşumlarıyla daha da kuvvetlenmiş ve sürekli bir hal kazanmıştır. Bu açıdan bakıldığında, ileriki çalışmalarda afet kotası dolayısıyla yurtdışına kitle olarak göç eden grupların ortaya çıkardığı dinamikler ve bu göçün uzun vadeli sonuçlarının tartışılması, bu alandaki literatürün zenginleşmesine olanak sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Abadan-Unat, N. (1976). Akdeniz ülkelerinden yurtdışına işgücü göçü. N. Abadan-Unat, R. Keleş, R. Penninx, H. Van Renselaar, L. Van Velzen & L. Yenisey (Der.), *Uluslararası işçi göçünün Boğazlıyan İlçesindeki etkileri üzerine bir inceleme. Göç ve gelişme* içinde (ss. 1-5). Ankara: Ajans-Türk Matbaacılık Sanayii.

Abadan-Unat, N. (2002). *Bitmeyen Göç Konuk İşçilikten Ulus-ötesi Yurttaşlığa*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Abadan-Unat, N. (2011). *Turks in Europe: From Guest Worker to Transnational Citizen*. New York and Oxford: Berghahn Books.

Akşit, B. (1998). İçgöçlerin nesnel ve öznel toplumsal tarihi üzerine gözlemler: Köy tarafından bir bakış. *Türkiye’de iç göç konferansı bildiriler kitabı* içinde (ss. 22-37). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.

Burson, B. (2010). Environmentally induced displacement and the 1951 refugee convention: pathways to recognition. T. Afifi & J. Jager (Der), *Environment, forced migration and social vulnerability* içinde (ss. 3-16). Berlin Heidelberg: Springer.

Castles, S. (2000). International migration at the beginning of the Twenty-First Century: Global trends and issues, *International Social Science Journal*, 52(165), 269-281.

Çağlar, A. (2003). *Barajlar: Yeniden Yerleşim ve Sosyal Etkileri*. Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları.

Gökçe, B. ve Parlak, I. (2005). *Öncesi ve Sonrasıyla Keban Barajı: 30 Yıl Sonra Ağın ve Keban Köylerinin Sosyo-Ekonomik Durumu*. Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları.

Güler, P. Z. (2007). Dams and Sustainable Development. International Congress on River Basin Management, General Directorate of State Hydraulic Works, 22-24 March 2007, Antalya.

İçduygu, A. ve Ünal, T. (1998). Türkiye’de iç göç: Sorunsal alanları ve araştırma yöntemleri. *Türkiye’de iç göç konferansı bildiriler kitabı*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

Jacobson, J. L. (1988). *Environmental Refugees: A Yardstick of Habitability*. *Worldwatch Paper 86*. Washington, DC: Worldwatch Institute

Kadirbeyoğlu, Z. (2009). *Turkey Case Study Report*, EACH-FOR Environmental Change and Forced Migration Scenarios, Project co-funded by the European Commission within the Sixth Framework Programme (2002-2006).

Kadirbeyoğlu, Z. (2010). In the Land of Ostriches: Developmentalism, Environmental Degradation and Forced Migration in Turkey. T. Afifi & J. Jager (Der.), *Environment, forced migration and social vulnerability* içinde (ss.223-235). Berlin Heidelberg: Springer.

King, R. (2002). Towards a new map of European migration. *International Journal of Population Geography*, 8(2), 89-106.

Millet Meclisi Tutanakları. (1966a). Birleşim: 64, 14 Mart 1966, Oturum: 1.

Millet Meclisi Tutanakları. (1966b). Birleşim: 15, 7 Aralık 1966, Oturum: 1.

Millet Meclisi Tutanakları. (1966c). Birleşim: 13, 2 Aralık 1966, Oturum: 1.

Millet Meclisi Tutanakları. (1968). Birleşim: 24, 8 Ocak 1968, Oturum 2.

Millet Meclisi Tutanakları. (1970). Birleşim: 109, 23 Haziran 1970, Oturum: 1.

Millet Meclisi Tutanakları. (1971). Birleşim: 93, 30 Nisan 1971, Oturum: 1.

Millet Meclisi Tutanakları. (1973). Birleşim: 42, 24 Ocak 1973, Oturum: 1.

Myers, N. (2002). Environmental refugees: a growing phenomenon of the 21st century. *Philosophical Transactions of the Royal Society*, 357(1420), 609-613.

Sayanı, S. (1986). Migration policies of sending countries: Perspectives on the Turkish experience. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 87-97.

Suhrke, A. (1994). Environmental degradation and population flows. *Journal of International Affairs*, 47, 12–17.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Ekonomik ve Sosyal İşler Genel Müdürlüğü. (1973). *Yurtdışı Göç Hareketleri ve Vatandaş Sorunları*. Ankara.

Damla B. Aksel Koç Üniversitesi’nde Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi alanında doktora öğrencisi ve araştırma görevlisidir. Doktora tezini Köken Devletler ve Diaspora Siyaseti başlığıyla hazırlamakta, Türkiye Devleti’nin göçmen ve yurtdışı vatandaş politikalarının yurtdışında yaşayan Türkiye kökenli kişilerin siyasi pratikleri üzerindeki yansımaları üzerine çalışmaktadır. Galatasaray Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nde (2008) lisansını tamamlayan Aksel, daha sonra Sciences Po Paris Üniversitesi’nde Kamu Politikaları (2009) alanında yüksek lisans yapmıştır. Başlıca çalışma konuları uluslararası göç ve devlet-toplum ilişkileridir.